

Михайло Блехман

ЧАС ЗБИРАТИ МЕТАФОРИ

«Час збирати метафори» — перша україномовна книга канадського прозаїка Михайла Блехмана. Це — збірка понад 30 оповідань, написаних в різні часи та в різних місцях світу, а також ілюстрації — художні світлини Олексія Кузнєцова.

Проза Блехмана — про кохання та про час. Вона метафорична — звідси й назва, що перефразує біблійний вислів «Час збирати каміння». Ця проза орієнтована на читачів, які шукають у літературі не стільки способів розважитися, скільки поживу для роздумів. Вона — про життя, і, як і в житті, в ній багато суму й не менше сміху. В цій прозі — спогади, в ній — спроба покаятися в тому, чого не встиг зробити тоді, в минулому, — а точніше — в тому, що не минає. Адже хіба може час минути? Хіба минуле — не назавжди з нами? І хіба наші фантазії не менш реальні, ніж реальність?

Мова для Блехмана — величезна цінність, безцінний дар, отриманий людиною від Творця. Він обожнює грати в слова, грати словами, обігравати значення слів. Обожнює метафори, алітерації, гру з ритмом — все, що робить прозу не менш поетичною, ніж поезія. Блехман не «називає речі своїми іменами», адже художній твір — це не наукова стаття, не газетний нарис, а — в ідеалі — витвір мистецтва.

Михайло Блехман

ЧАС ЗБИРАТИ МЕТАФОРИ

Оповідання

Україні

Мольберт

Знаки запитання ліхтарних стовпів перестали сутулитися й випросталися на знак оклику порожньої ранкової дороги, що веде на північ, до мого озера. Майже безшумно пролетів над озером літак: дивись, куди вже встиг долетіти з тих давніх пір. Мені здавалося, що це саме я запустив його, коли він був усього лише літачком... Лінивий дощ повз, не в змозі світ за очі піти як годиться, і поступово заснув десь у горах, сховавшись за соснами, схожими на свічки, що їх нарешті задули після довгої ночі.

Нова картина, здається, поступово вимальовувалася, — але, як завжди, я не був у ній

впевнений і втомився від цієї гнітючої невпевненості. Взявши етюдник, я спустився до мого озера, що нагадує краплю дощу, яка розтеклася по долоні. Перелітний гусак реготнув наді мною і перевів насторожений погляд власника на байдужу до всього тлінного перелітню подругу. Гусак був гарний, віддалено схожий на лебедя, однак виглядав занадто гордовито і цим радикально від лебедя відрізнявся. Не слід вважати своє походження, подумав я, — в тому числі власну гусиність, великим достоїнством, щоб його, врешті-решт, не почали вважати недоліком.

Сівши перед етюдником на улюблену лавку, я зітхнув глибше і почав малювати. Острівець, вода, що застужено хлюпає біля берега, радикулітна верба, що викликає тепле співчуття, качури з блискучими, немов вимиті пляшки, головами, невиспані качки, ялинки, що прибігли сюди з мільйонів новорічних листівок. І хмари, як шматочки цукру в охолодженому чаї, не розчиняються в холодному ранковому озері.

Чим довше я писав мою картину, тим більше побоювався, що вона вийде не такою, як я замислив, що їй бракуватиме одного-єдиного штриха — або мазка — останнього, вирішального, штриха-крапки. Щоб глядачі побачили моє озеро так, як хотів я, і не сказали б те, що завжди кажуть: мовляв, так не буває і на моїй картині все —

неправда.

— Ваш хлопчик полюбляє метафори, — сказав хтось за спиною, оцінюючи написане.

— Дівчинка, — машинально відповів я і обернувся.

Дивно, що раніше я їх не помічав. Двоє художників, один дещо старший, сиділи за мольбертами. Їхні картини перешіптувалися, як шепоче, шелестить, шарудить жовтневе листя. Картини були несхожі, як дві краплі води, і це робило їх схожими — немов ті ж дві дощові краплі. Я легко зрозумів їхню мову, хоча, на перший погляд, вона не була моєю. Правда, іноді знання мови недостатньо, щоб зрозуміти: адже якщо знаєш мову, очікуєш почути знайомі слова і фрази, — а це, на жаль — чи на щастя? — не завжди відбувається. Я відклав пензель, але молодший сказав:

— Якщо ви прийшли на це озеро, пензля відкладати не можна.

Він знову подивився на мою картину і схвально промовив, звертаючись до колеги:

— Виходить несхоже...

Я не встиг образитись, як старший додав — неквапливо й переконливо:

— Згоден, потрібно віддати автору належне. На щастя, він не намагається відрізнятись або походити.

Молодший привітно кивнув мені, ставлячи крапку, хоча я сподівався, що — краще — кому:

— Намагатися бути несхожим або схожим — це фактично одне й те ж, друже. Продовжуйте уникати обох спокус.

Я зрадів новому знайомству, взяв відкладений на мить пензель і сказав перше, що спало на думку, щоб підтримати розмову:

— А я вас тут раніше чомусь не бачив...

Старший теж посміхнувся і кивнув:

— Потрібні були взаємні зусилля.

Ми розсміялися. Сонце тим часом вийшло в люди і глевким круглим шматочком тіста повисло над острівцем. Ранкове світло було кольору не зовсім дозрілого апельсину. Господар острівця, бобер, вибрався на сушу й поправив вуса.

— Ви правильно визначили вік героїні, — похвалив я моїх нових друзів. — Втім, шкода: я хотів розгадати цю загадку для глядача пізніше. Бажано — в самому кінці картини — коли знайду завершальний штрих.

— Ви вже майже знайшли його, — відповів молодший. — Озеро на вашій картині бачить дівчинка чи хлопчик: воно виглядає як крапля, що розтеклася на долоні.

— Якби дивився я, воно б розтеклося сльозою по щоці, — несумно, але й не дуже весело зауважив старший.

Молодший задумливо затягнувся сигаретою, не помічаючи попелу, що падає з неї пожухлим кленовим листям на почервонілі схили гір.

— Найменше, — подумав я вголос, радячись з ними, — на деталі звертають увагу ті, хто так само неуважний до цілого. В результаті деталі не складаються в ціле, а ціле перетворюється в незначну деталь, яким би важливим не був задум.

— Задум самий по собі не може слугувати виправданням результату, — з відстороненою іронією зауважив старший з художників. — Головне — дізнатися і розповісти правду, якою б фантастичною вона не виглядала, і уникнути фантастики, якою б правдивою не здавалася вона.

— Іноді, — поскаржився я, — фантастика виглядає такою простою, що зрозуміти її більш ніж непросто...

І додав, подумавши:

— Хоча складність у тому, що глядачі найчастіше бажають отримати замість правди — фантастично незрозумілу їм фантастику, котра виглядає спокусливо правдивою.

Мій літачок все летів над озером, ми дивилися на нього і думали кожен про своє, але, по суті, про одне й те ж: про те, що зараз хтось, напевно, дивиться на нас з ілюмінатора і мріє спуститися сюди і пожити хоча б тиждень на бобровому острові, — але літак не зупиняється і пролітає геть.

— Чому ж, — спитав я, звертаючись до молодшого з художників і вдивляючись у його полотно, — у вас на картині наш острів не в озері, а в морі?

Він знову затягнувся і сказав сумно:

— Коли летиш на південь, всі озера зливаються в океан...

За своєю звичкою обов'язково заперечити, особливо тим, з ким згоден, я хотів заперечити, що на морському острові пристойний — а наш був явно пристойний — бобер не прожив би й тижня, — але згадав про важливіше і поділився з ними:

— Я в дитинстві більше за все любив їздити на південь...

— От бачите, — підтвердив старший, — ми всі з півдня: і цей гусак, і ми з вами, і літак, що летить додому, і світло кольору дозрілого помаранча.

Бобер закінчив ранковий туалет, примружився, кинув на нас оцінючий погляд і, не знайшовши нічого вартого уваги, плюхнувся в воду по невідкладних справах. Ошелешена качка злетіла куди очі дивляться, обурено крикаючи на бобра і — розчаровано — на пляшкового селезня, що не спромігся захистити її.

— Втім, — продовжив я, дивлячись на картину старшого з художників, — можливо, їхню

нелюбов до правди можна пояснити об'єктивними причинами? Ось, наприклад, — але тільки наприклад, — ця ваша картина. Їй теж, здається, бракує останнього штриха: тут повідомляють якусь таємницю, але ви не знаєте, яку саме, і хочете, щоб цю загадку розгадали глядачі. Я спробую знайти її — для вас, щоб ви зробили останній штрих. От тільки якби ви сказали, що розгадку таки знайти можна і що вона — єдина, шукати було б легше.

Художники презирнулися.

— Ви говорите як автор, — підбадьорив мене старший.

— Ні-ні! — заперечив я. — Я говорю як глядач — як ваш глядач! Хіба ви пишете цю картину не для мене?

Молодший знову зотягнувся безкінечною цигаркою. Старший з художників відповів задумливо:

— Я пишу картини для себе...

Молодший додав:

— Це необхідна умова того, щоб написати картину, яка по-справжньому зацікавить не тільки автора і буде правдивою. Втім, недостатня...

Старший продовжив:

— Ви хочете, щоб я сказав, чи є розгадка? Але ж картина на те й картина, щоб мовчати. У цьому її призначення.

— Призначення ж автора, — сказав

молодший, — передати призначення картини.

— А ви не пробували... — почав я і мало не втратив дар мови від власної сміливості, — ви не пробували писати не фарбами, а... словами?

Митці не заперечили проти моєї ідеї.

— Істотної різниці немає, — відповів молодший. — Якщо картина написана словами, дописати її фарбами надається глядачеві.

— І вже від нього залежить, — запально додав я, — чи зуміє він бути достатньою мірою художником, щоб впоратися з цим завданням, інакше художник перетвориться з художника на глядача — власної картини.

Мені захотілося розвинути цю думку, але тут з кролячої нірки виліз, насторочивши вуха, чи то кролик, чи то заєць.

— Найогидніша істота, — скривився молодший. — Люди хоча б різноманітні, їх можна писати нескінченно, не повторюючись жодним штрихом, а ці нудотні створення — всі на одне обличчя, — якщо це взагалі можна назвати обличчям.

— Дуже неестетичний та сірий, — погодився його колега. — У нього геть відсутній прихований план. Вдячний за солідарність, колего, але все ж ваша оцінка надто вже сувора.

Молодший гидливо поморщився і, намагаючись не дивитися на кролика, щось

поспішно накидав на своєму полотні, немов позбавляючись від неприємного відчуття. Старший запитав дбайливо:

— Невже кролик і справді може справляти таке сильне враження?

— Дразлива перевага вух над обличчям, — вимовив його колега, не відриваючись від мольберта. — Але, принаймні, він може дати сюжет для невеликої картини. Дуже йому за це вдячний.

Заєць навіть вухом не повів. Він вийняв з жилетної кишеньки годинник ще не модної конструкції та поспішив з усіх ніг туди, куди, здається, запізнювався.

— О часи, о звичаї!.. Так поспішати, щоб забути вдягнути піджак, — зітхнув я, замислюючи сюжет власної нової картини й дивуючись з того, наскільки сильно зайці та кролики можуть стимулювати творчу уяву.

Старший з художників неквапливо промовив, звертаючись до свого молодшого колеги:

— Як ви сказали? Не повторюючись жодним штрихом?..

Ми обидва подивилися на нього. Він довго мовчав.

А день тим часом ставав чи то тривожно, чи то заколисує кавовим. Десь у горах, за деревами, що махають стомленими гілками перелітній гусці, починали запалюватися й розгорятися вогники.

Гусці було холодно, шкіра покрилася пухирцями, вогні там, внизу, не вабили й не зігрівали, а здавалися їй одним маленьким прощальним вогником на тривожному, неминучому, але бажаному шляху на південь. Над океаном, який виглядає маленьким озером, якщо сидиш на березі біля мольберта і на південь летіти не потрібно...

Нарешті він поділився з нами тим, що, здавалося, турбувало його:

— Я б хотів знайти один-єдиний штрих, в якому вмістилися б усі штрихи й мазки...

— Все штрихи — один штрих? — Задумливо перепитав молодший.

— Так! Я хотів би написати картину, яка об'єднає всі інші — вже написані і ще навіть не задумані...

Молодший зтягнувся черговою сигаретою і заперечив:

— Щоб усі решта стали непотрібними? Але тоді нам з вами — і нашому новому приятелеві — довелося б переписати всі свої картини в одну, після чого — зовсім кинути писати. Думаю, останнє так само малоймовірно, як і те, колега, що вам вдасться відшукати цей всепоглинаючий штрих. Сподіваюся, що не вдасться, і ми не раз ще порадуємо порівняно нечисленних прихильників, в першу чергу самих себе, і засмутимо порівняно численних недоброзичливців.

— У першу чергу — теж самих себе, — сумно посміхнувся я.

Вони не заперечили і знову повернулися до своїх мольбертів — таких же, як мій, але не схожих на нього і один на одного.

Я дивився на озеро і на свою картину. Там, за її межами, моє озеро відкривалося кожному по-своєму, а тут — його бачила дівчинка, і мені залишалося зробити один-єдиний штрих, щоб дописати і доказати це, — але не такий, який зробить всі інші мої штрихи безглуздими, а — навпаки — додасть їм сенс. І сенс цей відкриється всім, і тоді кожен глядач моєї картини буде її союзником і співавтором, адже коли міркуєш про чиясь картину, то цим створюєш свою власну. І кожен глядач побачить моє озеро так, як побачила його маленька дівчинка, разом з якою ми написали цю картину: крапля дощу розтечеться по її долоні, і шматочки цукру не зможуть розчинитися в холодній воді. І ця моя картина розповість глядачам правду, бо не стане копією того, що зображує, адже копія і підробка не можуть бути правдою.

— Копія, — сказав молодший з художників, — це всього лише безплідна спроба зобразити результат.

— Зате правда, — підтвердив старший, — це успішне зусилля зрозуміти процес і розгадати причину.

Береги, схили гір, вода, острівець, дерева стали темно-кавовими, шматочки цукру розчинилися в потемнілій воді.

— Ви думаєте, мені не варто відкладати пензля? — зважився я на найважливіше запитання.

— Відчувається нерозривність, — зауважив старший. — Цим питанням ми свого часу мучили себе, тепер — в своє — ви мучите і себе, і нас? Це тішить, колего.

Молодший посміхнувся, востаннє на сьогодні зтягуючись сигаретою. З неї впав вогник, і я встиг загадати бажання.

— Приємна безперервність. Що ж до суті того, про що ви питаєте себе і нас, то — головне — продовжуйте ставити знаки запитання, і не тільки в кінці, але й на початку, коли картини ще немає. Тоді вона напевно буде.

Дощ невпевнено підповз і капнув знайомим коктейлем мого «Гроту». Береги озера стали зовсім фіолетовими. Фіолетових фарб було так багато, що ними можна було б написати нову картину, і я вже знав, що обов'язково напишу її, от тільки знайду останній штрих для цієї.

Моїх друзів ставало не видно у фіолетовому кінці дня. Перешіптування їхніх картин злилося з шурхотом листя, тихим хлюпання і — подекуди — хлипанням води біля берега, потріскуванням дров у камінах, відкорковування пляшок. І ще цвіркуни

невтомно і безперервно строчили по якомусь своєму іграшковому ворогові.

Я склав етюдник і пішов до своєї машини.

Назустріч, туди, звідки приїхав я, прямувала дівчинка. Вона йшла туди, де вже піднімалося сонце, схоже на щойно спечене, ще гаряче печиво, а в долоні у неї світилася крапелька води, схожа на моє озеро. І я зрозумів, що останній, головний штрих повинен додати до моєї картини не я, а мій глядач, і у кожного глядача цей штрих буде не схожий на інші, і саме це зробить все штрихи схожими один на одного, саме це зробить їх єдиним штрихом.

— У твоїй руці наше озеро стає ще загадковішим і зрозумілішим. Всі разом ми обов'язково домалюємо його, — пообіцяв я їй.

Щоб кроки не заважали слухати, дощ перестав іти й по-заячому нашорошив вуха.

— А ви художник? — з надією запитала вона...

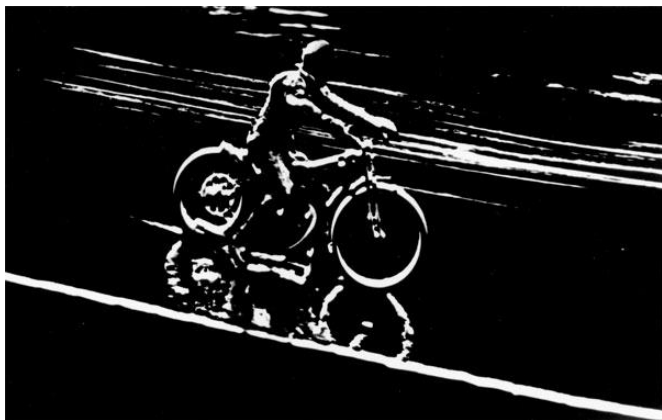
Я поїхав тією ж дорогою на північ. Іноді зупинявся, щоб спуститися до мого озера і продовжити свої нерозривні — безперервні — картини. Я знав, що буду писати їх — фарбами, запахами, словами, звуками. І мріяти про те, що знак запитання — не зараз, а хоча б колись — перестане сутулитися, розпрямиться й стане знаком оклику. Або просто зникне, і від нього залишиться

крапка, що робить запитання і оклик такими схожими.

Я знав, що дорога буде різною. Іноді вона буде шелестіти під шинами моєї машини, як шарудить жовтневе листя під ногами. Або втомлено зітхати, відгукуючись на тихе попискування коліс старої сільської брочки. Іноді — тисячі нездійснених срібних соверенів будуть дзенькати й цокати по брукувці.

А час перелітною гускою летітиме у зворотний бік, через озеро-океан і, судячи з усього, не захоче повертатися в чудесні, холодні краї.

Моїм друзям, які — так вже вийшло — зі мною незнайомі.

Стукіт

Будапешт — бо там холод, там мене б'ють і ображають.

*Кора Оливі — Хуліо
Кортасар*

— Ви мене знаєте з хорошого боку, але ви мене визнаєте з поганого.

*Поручник Дуб. Ярослав
Гашек*

Сонце кольору свіжовимитої тигрової шкури

Михайло Блехман

1

Стукало.

Власне кажучи, світало, темніло, холодало, тепліло як колись. Але головне — поступово ставало головним — стукало.

Раніше такого не було. Ну, бувало, що стукне і перестане, я не заперечую, але щоб стукало постійно...

— Твоя наївна забудькуватість розчулює. Стукає постійно, і стукіт цей із заднього плану періодично виходить на передній, подавляючи інші звуки. Він, немов крапля, довбає камінь частотою падіння. Втім, і силою теж.

— Думаєш?

Він знизав плечима, ми пригубили, не цокаючись:

— Намагаюся не думати, але не виходить.

Коли сам — самотності немає. Звідки їй взятися, хто її принесе? Самотність настає — я наполягаю на цьому слові, — самотність настає, коли самим бути перестаєш. Таке вже в неї, самотності, головна властивість: чим ширше коло, тим воно вужче. Замкнуте коло — найвужче. Наступ — це нав'язування чужих кумирів, інакше в чому сенс наступу?

— Хіба наполягаєш — ти? Ось дивись.

Він розкрив мій альбом на старій сторінці. Нові у мене теж є, але до них не достукатися.

— Чи не достукатися? Забудькувата наївність! — похитав він головою. — Переконайся в моїй правоті, як би мені не хотілося опинитися неправим.

Я із задоволенням, в котрий вже раз, подивився на витіюватий тризуб, ні на що не схожий, скільки не проводь паралелей. Та й меридіанів — пожартували ми одночасно, хоча

обидва не залишилися повністю задоволені тонкістю жарту. Як світанок у незабутому, незабутньому полі, він світився жовто-блакитним світлом, і було свіжо й тихо, а тому несамотньо — хіба може бути самотньо, якщо ти — сам? Якщо немає чужих кумирів.

— Подивись, — порадив він. — І вслухайся.

Тиша відходила від нас. Я вдивлявся в облямований зубцями тризуб і починав розуміти: причина — в стукоті. Тризуб все ще не переставав мерехтіти і виднітися, але тиша йшла нечутними кроками, розсіюючись і поступаючись місцем все більш наполегливому стукотінню, що заважало мені бути одному наодинці з блакитним світанком, що піднімався над жовтим полем і тихо опускався на нього. Самому на по-ранковому жовтому піску, що обрамляв блакитне море і цим же морем обрамлений.

Стукало.

2

На піску, що поступово втрачав жовтизну, на пшениці, що повільно зминається, на воді, що чомусь — чомусь? — чорніє, казна-звідки проявлялися сліди. Вони з'являлися в такт ритмічному стукотінню: стук — слід, стук — слід, і знову стук — і знову слід.

Слід, схожий на штемпель, з яким лист ніколи нікуди не піде, скільки б його не чекали там, за полем, за піском, за морем і небом.

— Ну от, а ти, судячи з усього, думав, що на воді сліди не залишаються? Бачиш, які чіткі? Це тому, що вода почорніла. На блакитній або бірюзовій — хіба вони б залишилися, ці сліди, що не припиняють ритмічно стукати?

Як багато чужих кумирів. Сліди належать явно не їм, але одні, я думаю, неможливі без інших. Стук відповідає чужим кумирам, в них є щось спільне, адже кумир на те й кумир, щоб залишити слід. Його створюють саме з цією метою, хоч і сказано — не сотвори.

— Ти виправдуєш свої кумири і заперечуєш чужі?

Хотілося відповісти не замислюючись, але слів не вистачало: напевно, їм заважав підбирається все ближче стук.

Він махнув рукою кудись у бік заходу сонця:

— Не звертай увагу, розвійся. У мене є вірний засіб: чергове оповідання.

Я пустив по воді плоский камінчик, і він потонув, коли наткнувся на твердий слід, не знайшовши місця, де б слідів не було.

— У мене теж, — зізнався я.

Це легко — якщо зізнатися хочеш, а не змушений.

Про оповідання не можна з певністю сказати, про що воно. Інакше це не оповідання. Не краще й не гірше — просто не оповідання, як би воно не намагалося ним прикинутися. Лише замкова щілина, до якої підходить будь-який ключ.

— Замкова щілина або непроханий слід, що залишається в такт монотонному стукоту.

Він пригостив мене сигаретою, але я давно кинув. Він струсив попіл у блакитну воду: вода під мостом звучала і мчала до нашого з ним моря невтомним вальсом.

— Думаєш, і моєму? — затягнувся він.

Добре, коли запитують, як запитує він — щоб отримати відповідь, а не щоб видати за відповідь власне запитання.

— Моє море — це те, про яке хочеться мріяти. І те, в яке впадає річка з оповідання. І те, в якому немає чужого йому стуку, тому що до свого моря можна прийти тільки дуже тихо, стукіт і море несумісні. Те, що любиш, зі стуком несумісне.

А стукіт не припинявся.

Так не можуть стукати жіночі туфлі:

— Твоя героїня йшла безшумно, хіба що сніг натруджено й непривітно скрипів у неї під ногами. Але скрип і стукіт — зовсім не одне й те ж. А поруч

зі слідами її черевичків, і замість них, і на них — налипнули гуркітливі сліди босих ступнів, що прийшли з цього боку моста і йшли на той. Вони йшли й залишалися на воді, що тече під мостом і з блакитної стає брудно-безбарвною. А вони все стукають та стукають.

— Я напишу так, — сказав він, і вода забрала недопалок з-під мосту кудись до нашого з ним моря:

«Ось іду по обледенілому мосту, ось сніг забивається мені в діряві черевички».

— Ти хочеш сказати, що це — той самий міст, на якому вона хотіла зустріти себе-другу, під іншим небом, над річкою, колір якої колись не відрізнявся від мого неба, а зараз вона стала схожа на скислий майонез, кажучи твоїми словами?

Він задумався, дивлячись на воду. Від протічної води не хочеться відривати очей, це ж не вогонь, хоча кажуть, що й на нього можна дивитися нескінченно. «Навіщо? — подумав він і подумалося мені. — Всі вогні — все одно вогонь, це вода завжди різна, річки не схожі не тільки на моря й озера, але й одна на іншу».

— У неба немає множини, — припустив я. — Добре, що вони не знали про це.

Чи все ж погано?

— А кажуть, що цей міст розділяє місто, — похитав він головою.

Заперечувати — моя найбільша пристрасть, і я заперечив із властивим мені духом протиріччя всьому на світі:

— Навіть тире не розділяє, а тим більше — міст. Хіба мости наводять не для того, щоб з'єднати? І хіба спалюють не для зворотного?

Роз'єднує не міст, а постійний, неминущий стукіт, що не залишає надії, але залишає сліди.

Сліди замість надії.

Надія, що йде безслідно, без сліду схожа на спалений міст.

4

— Засіб виявився не дуже вірним, бо ти не можеш відволіктися від оглушливого стукотіння та давлячих слідів, — зауважив він радше схвально, ніж співчутливо. — Чи не спробувати інший?

Я напишу так:

Годинник відчинився, з нього вийшли фігури, що дивляться повз нас. Напевно мріють побувати на Острові Пасхи — або прийшли звідти.

Ми взяли по кухлю пива й сіли за столик навпроти байдужих до нас годинникових фігур.

— Пильна увага, — заперечив він через іще сильніші протиріччя, — відрізняється від неуваги тільки ступенем пильності. — Отже мені теж не звикати.

— Та кумирами, — додав я, відпиваючи з кухля.

Старовина навколо нас була як новенька.

Втім, хіба може місто бути новим? Місто на те й місто, щоб новим не бути, хіба що весело прикидатися.

А щоб раз і назавжди не встояти перед стукотом, місту потрібно забути про свій вік, про неминучий минулий час, — і віддати перевагу майбутньому. Невизначене майбутнє, удавано безхмарне, кисільно-молочне.

Старі міста стуку непідвладні.

— Якби то було так, — посміхнувся він.

— Пиво без тарані — занадто аристократично для мене, — сказав я, намагаючись не чути стукоту й не помічати безлічі слідів босих ніг, що грюкали підкутими п'ятами по старій бруківці.

Буває, бруківку накриють асфальтом, сподіваючись, судячи з усього, замінити минуле майбутнім. Замінити минуле? Значить, воно лякає, не піддається, не стає минулим. Кажуть, у минулого немає умовного способу. Але ж воно може бути суцільним умовним способом. Саме минуле, зведене в абсолют, в захмарно найвищий ступінь, що не може терпіти сьогодення, боїться майбутнього, — ось воно і є тим самим умовним способом, якому поклоняються, яким вгамовують і не можуть вгамувати триваючу спрагу, яка вимагає

слідів і стуку. І ще стуку, і ще слідів.

5

Моє минуле — інше. Моє минуле — це час, який не минув.

Я напишу так:

У тротуарі, що не знає нічого, крім асфальту, була добре помітна лопатка з невідповідним до неї зменшувальним суфіксом.

— Точніше — забув, — уточнив він. — Минуле буває умовним, але й неминулیم, ти ж сам сказав.

— Дуже непросто зробити так, щоб минуле не минуло і при цьому не заважало майбутньому.

Щоб минуле, сьогодніня і майбутнє не заважали одне одному і одне одного не заперечували.

Ми увійшли в кафе під трохи вицвілою вивіскою — сиві вусачі солідно вечеряли за дубовим столом.

— Якщо почне перетворюватися з нашої вини, — зауважив він, ставлячи на дубовий стіл дві тарілки з хінкалі, — стукіт нагадає.

Босими кованими п'ятами по бруківці. Підкутими п'ятами по колись жовтому полю, босими кованими ногами по річковій, озерній, морській воді, що втрачає блакить, по землі, яка

втрачає чорноту.

Чернь по чорноті — ці слова ніколи не були однокорінними.

6

Нам було видно: до маршируючих п'ят прилипли зім'яті, понівечені листки паперу. Незліченні папірці — кожній підкові є що спотворити. На одному з них написано іспанською приблизно так: «Все ковзає, перетворюється, тане, переходить само собою з одного в інше», на іншому — українською: «Чи не зникає відповідь кожного разу з тими, хто спочатку є, а потім — був?..» І багато, багато таких же — інших, але — таких.

Щоб позбутися слідів — потрібно стерти їх з бруківки та з води.

Щоб вони не з'явилися знову — не дозволити минулому піти. Не поспішати в майбутній час із неминувлого, сором'язливо прикриваючи бруківку асфальтом. Але все ж таки не зводячи минуле в абсолют.

Віддаючи перевагу найвищому ступеню — порівняльному.

А якщо буде занадто шумно від кованих босих кроків по професійно спаленим мостам, просто напишемо рятівне оповідання. Можливо, вони або їм почнуть читати — і вони тихо, не грюкаючи,

повернутися туди, звідки прийшли: дочитати й дослухати.

— Просто напишемо, — сказав він, не дозволяючи мені розплатитися.

— Хоча це не буде просто, — погодився я, віддаючи йому належне.

Автор дякує своєму найкращому другу, що склав йому компанію в європейських столицях — Будапешті, Празі, Тбілісі, Києві в 1956, 1968, 1988, 2014 роках. Випали 1979 і 2004, бо для них поки що немає оповідання.

Садок вишневий коло хати...

Т.Г. Шевченко

...в саду сокирою стукають по дереву.

А.П. Чехов

Потім

Залишуся?

Та ні, вже треба йти...

Йти і думати: хто ж цей дурень, безсмертний, як сама дурість?..

Ніє застуджений поперек. Ноги майже не несуть — гудуть у клятих черевиках...

Все ж таки залишуся, посиджу на нашій з ним лавці. З деяких пір нас тут залишилося вдвічі менше, ніж в ті давні часи. Як не посміхнутися власним арифметичним здібностям. Розділилися два надвоє, в залишку виходить один і одна... Є він, тобто я, — але все одно це — рівно вдвічі менше, ніж було тоді, спочатку.

Почорнілі, відвислі щоки опівнічного неба усіяні бляклими, подекуди рожево-прищавий цяточками. І в цьому небі відбивається наше висихаюче озеро — бездонна водойма прісних слів, що ми їх роздратовано шпурляє один в одного.

Залишуся. Марно і безглуздо йти звідси, з цієї лави, нехай і давно задерев'янілої, від цього озера, в якому — безліч схолоднілих шматочків золи, що колись біли вуглинами...

Сама знаю — не залишуся, все одно ж підведусь і піду — до наших чотирьох стін,

побитим горохом докорів, образ і звинувачень. До незагойних розбитих горщиків звинувачень, до отруйних черепків колючої іронії. Добра наживати виявилось навіть простіше, ніж передбачалося, — ось тільки добре, що у нас немає курей: було б сумно бачити, як вони відмовляються клювати ці легко нажиті золоті копійки, розкидані всюди — на подвір'ї, біля озера, в замку.

Піду, щоб знову перебирати хворими ногами в холодних черевиках по звичних білих сходах, схожих на білу халву, зачерствілу, коли вичерпалося моє дитинство. Черства халва — невже по ній вдавалося бігати?

Колись він, чекаючи моєї захопленої подяки, злетів кудись зовсім високо, але звідти мене неможливо не те що розгледіти, а хоча б помітити, — так чому ж захоплюватися і за що дякувати?

Політати, чи що, і мені, — я ж маю на це право, — щоб з висоти польоту не помічати обридлих дрібниць? На жаль, небо зайняте, двом у ньому можна лише розминутися. Та й дрібниць — всього нашого добра — нажито стільки, що нічого іншого, здається, вже й не залишилося. А добро все наживається й наживається...

— ...Де ж ти, нарешті?

Хто з нас це запитав? Ні, не запитав, а спершу, дуже давно, роздратовано кинув, потім байдуже зауважив, потім втомлено позіхнув...

Якщо неясно, хто, значить — обидва?

— ...Скільки можна збиратися?

Хто це говорить — він чи я? Навіть розминутися вже не вдається.

— ...Ну, де ж ти?

Ключове питання. Точно ключ, що не підійшов до замка між нами, між ним і мною. Ніби замок, що не підійшов розділеним надвоє двом.

Я ставлю собі це запитання тисячу разів на день. Я кручу й верчу мій ключ, але він слухняно і безвольно прокручується в зачиненому заржавілому замку, безсилий відімкнути його.

Я дивлюся в дзеркало — не стільки щоб подивитися, скільки щоб побачити себе, адже де ж ще я можу себе побачити? Якщо я десь і залишилася, то лише в дзеркалі, а скрізь, окрім дзеркала, хіба це — я?

— ...Ти йдеш? Всі зібралися й чекають.

Чи впевнені вони, що чекають — мене? Чи знають вони моє ім'я? Чи пам'ятають, як мене кликали?

— Ваша величність, дозвольте оголосити ваш вихід?..

Дозволю, звичайно, як не дозволити. А ви, натомість, дозволили б мені зрозуміти — куди і навіщо я зникла? А коли — я й сама пам'ятаю...

Адже і в дзеркалі — не я. Дивлюся, шукаю — не знаходжу.

Вдивляюся, визираю — але не бачу. Навіть у дзеркалі.

Під вікном — розвалений віз, який колись був парадним екіпажем. Вусатий кучер спить поруч із вічною мискою недоїденою гарбузової каші. Шестеро гостромордих, вузькохвостих коней розбрелися хто куди. Слуги в лівреях кольору відшмаганих дощем кущів, затертих, як мої незрозуміло до кого звернені прохання, хропуть собі у лакейській. Сплять усі, хто вирішив не приходити до мене з мого дитинства. Сплять так, наче досі й не спали ніколи. Як ніби їх всього-навсього придумав той самий дурень — вічний, як сама дурість.

Все і всі — де їм годиться, це могло б заспокоїти.

Тільки й потрібно для щастя — зрозуміти, де ж у моєму житті — я? Де я залишилася після того, як моє дитинство припинилося і всі, хто в ньому у мене був, розбрелися хто куди і поснули.

Поперек жалібно скиглить після задубілої лавки, від нескінченних палацових протягів...

Добре, зайду, адже всі зібралися, — все, крім тих, хто залишився в минулому.

Я відкриваю навічно замкнені двері і входжу до зали. На троні — його колишня величність, а до нього підходить — щоб зайняти місце поруч — колишня моя. Він дивиться на мене і, напевно,

думає те ж саме: звідки взятися величності, якщо велич пішла? Непомітно для інших, вона зникла для нас, а ми — один для одного. Чи не це головне?

Ні, не це. Головне — черевики, найнестерпніша з усіх дрібниць. Через ці черевики я ненавиджу свої ноги навіть сильніше, ніж постійно нючий поперек. Їх слід взувати відразу після сну і не знімати до наступного, щоб моїй чарівності й загальному розчуленню та захопленню не було меж.

Мені належить пурхати і випромінювати наївність, сріблясто дзвеніти у відповідь на вітання і заливатися червоним кольором втіленої наївності.

Присутні покликані прислужувати мені, а я — служити всім їм. Її величність служить своїм підданим. Служить недосяжним і тому манливим прикладом, втіленням недосяжної, але все ж одного разу досягнутої, а тому спокусливої мрії.

Для цього я зобов'язана поставати перед підданими в уже давно тісній, хоча ще не зовсім вилинялій сукні й у мерзенних, некерованих черевиках. Під час кожного тріумфального — вони у мене всі тріумфальні, так положено, — виходу мені належить по-дитячому пустотливо клацнути пальчиками, немов ще один камінний вуглик чутно тріснув, непомітно для підданих перетворюючись на попіл, після чого засоромитися власної пустотливості, залитися рум'янцем і потупити погляд.

Гаразд, кляцну, заллюсь, потуплю. Я змирилася з усім і з усіма. Піднімаю сукню до щиколотки, щоб зійти на трон і щоб піддані розчулились і щасливо перезирнулися: «Так, це вона — та ж, необхідна і вічна. Це її ніжки — в тих же, незмінних, незамінних черевичках».

Ритуал заведений, подібно палацовому годиннику, що б'є вічно, і вічно — невлад. А з деяких пір — з розмаху.

Значить, нехай мої ноги залишаються для підданих ніжками, і нехай піддані не чують, як нестерпно ці ніжки гудуть.

Піддані впевнені, що це — я.

Що це я — йду на трон, підставляю руку для королівського поцілунку, заливаюся сріблястим дзвіночком і рум'янцем.

Вони не помітили гарбуза, що валяється під вікнами палацу? Ну, що ж, хай буде так, хай вони, на своє щастя, не помічають того, що втратило важливість, — як і я не помічаю себе в дзеркалі.

Нехай ноги залишаються ніжками, а ненависні черевики — черевичками.

І нехай мені ніколи не дізнатися, який дурень, безсмертний, як сама дурість, вигадав ці кляті черевики й намовив стару недобру фею вдягнути їх на мої ноги-ніжки.

Ці по-жаб'ячому холодні й слизькі черевики.

Ці казкові черевички з кришталю.

Ніч у вищому світі

Ніч у вищому світі

— Нарешті! Відверто кажучи, вже не чекала побачити вас. Ви приходите так нерегулярно — тільки коли вам заманеться. Через відомі обставини я, самі, сподіваюсь, розумієте, не можу проявляти ініціативу.

Вона сяюче, хоча й майже непомітно, посміхалася мені, але я знав: її посмішка — не більше ніж результат гарного виховання. Та що там гарного — краще, скажімо відверто, і не буває. Можливо, інша на її місці посміхнулася б набагато ширше або, навпаки, взагалі не стала б посміхатися, — але навіщо мені інша?

— Ну гаразд, я рада вашому візиту. А чому так пізно?

Я зітхнув, каючись:

— Які б аргументи в своє виправдання я не навів, вони прозвучать не більше ніж жалюгідна відмовка. Робота, сім'я. І потім... Не гнівайтесь, прошу вас, мене ж завжди тягне до вас, просто довго не приходило... благаю, не сприймайте це в особистому сенсі... довго не приходило справжнє натхнення. А навідуватися до вас без нього...

Вона знизала майже непомітними плечима, але посмішка з її губ не зійшла. Взагалі, обличчя, як я не раз мав можливість помітити, вона не втрачала ніколи. І якого обличчя! На всіх її зображеннях, які я зберігав з днів юності, вона була молода і прекрасна.

— Ви ж знаєте, як я до вас ставлюся! — сказав я і знову зітхнув, роздумуючи і щиро жалкуючи про втрачений до сьогодні час. — Мені шалено шкода, що належне натхнення не відвідувало мене цілу вічність! Але ж ви не ображаєтеся, чи не так?

Вона повернулася до мене своїм прекрасним профілем і загадково подивилася вдалину. У такі хвилини, а іноді — що вже тут приховувати — години, я забував усі свої, як це зараз прийнято спрощено висловлюватися, дріб'язкові проблеми, милувався її чарівною вродою та всім, абсолютно всім, що її оточує. Моя пристрасть, що уживалася з цілком зрозумілою цікавістю, тривала вже чимало років, іноді слабшаючи, іноді спалахуючи з такою силою, що я не міг прожити без моєї королеви. Вона зустрічала мене тонкою, заворожливою посмішкою дами вищого світу. Постійно змінюючи наряди, вона завжди виглядала різною, незбагненою та одночасно зрозумілою і близькою мені.

Наприклад, першим, що впало мені в очі сьогодні, був костюм для верхової їзди. «Хотів би я

знати, хто супроводжує її в цих поїздках?» — спалахнув я і поринув у роздуми. Але ось що цікаво: навколо — тропічне і субтропічне сонце, а у моєї красуні шкіра кольору свіжого молока, і волосся зовсім не вигоріло. І не посивіло — таке ж темне, як при нашому першому знайомстві. Втім, що ж тут дивного? — посміхнувся я своїм думкам. — Моя заслуга в цьому очевидна. На всіх її зображеннях, які я зберігаю в своєму головному альбомі, вона молода й прекрасна.

— Ви так і будете розглядати мене з захопленням школяра? Чи не ви переконували мене, що пасивність і споглядальність вам не властиві? То чи не пора зайнятися ділом?

Вона була, як завжди, права. Якщо вже ми зустрілися, то чи можу я не послухатися? Та і чи хотів я обмежитися пасивним спогляданням? Цю прекрасну ніч ми проведемо разом, моя королева мені не заперечуватиме — навпаки, вона розпалюватиме мою фантазію.

— Я розумію, що у нас попереду багато часу, — посміхнулася вона і трохи схилила голову. Моя фантазія вже починала активно працювати. — Але чи хочемо ми, щоб він не залишив незабутніх спогадів?

Чи хотів я цього, чи міг допустити? Вона ще питає! Я посміхнувся їй і рішуче взяв з рук добре знайомого мені мулата, імені якого, на жаль, не

знав, величезний кокосовий горіх. Пити на спеці хотілося шалено, а горіх був завбільшки з відерце, і соку в ньому було на кілька пристойних пляшок, от тільки, на відміну від пляшки, в горісі немає ані кришечки, ані пробки.

Порівняння кокосового горіха з пляшкою соку нам усім дуже сподобалося, ми розреготалися. Я перевів погляд на зеленого Кайманового папугу з рожево-зеленою шиєю — ні дати, ні взяти, ровесника птеродактиля, але цілком бадьорого, гордого і абсолютно не страждаючого ані щонайменшою подобою маразму. Поруч із папугою було розгорнуто мапу рідних папузі Кайманових островів — Великий Кайман, Малий Кайман, Кайман Брак. Я знову зустрівся поглядом з чарівної дамою. Тепер вона була в легкому літньому платті, у вухах — маленькі перлинні сережки — напевно, подарунок чоловіка.

— Отже, заклично сказала вона, — покажіть же мені, на що ви здатні.

Повз мене повільно, одишливо пройшла товста, не самого вишуканого виду гондураська гірська корова. Вона щось винюхувала в землі своїм гачкуватим носом.

— Слухай, ну яка з неї корова? — скептично запитав я мулата. Той розсміявся:

— Ставити питання — це мій обов'язок. А ти краще покажи, чи навчився відкривати кокосові

горіхи. Минулого разу ти обіцяв навчитися.

— Так-так, покажіть дамі, як ви засвоїли справжню чоловічу справу! — її слова дзвеніли в повітрі, підбадьорюючи. — З тих пір як ми не бачилися, минуло чимало часу. Впевнена, що ви навчилися.

Взагалі-то вона була досить прогресивна і, як правило, не розділяла роботу на чоловічу і жіночу, але тут, судячи з усього, вирішила підіграти мулатові, що дотримувався, думаю, іншої точки зору, менш прогресивної. Піднявся вітер, королівські пальми трохи нахилили височенні верхівки, кокосові — зашелестіли) скуйовдженими гілками-листами, схожими на кошлаті шевелюри. Кілька темношкірих хлопців — цілком типова для Піткерну картинка — спускали на воду новий вельбот. Дивитися на мене їм було ніколи.

Взявши з рук усміхненого мулата мачете, я прицілився і вправно відрубав у горіха краєчок — точно так, як він мене вчив. Мої строгі глядачі поблажливо, але задоволено зааплодували. Я зробив ще кілька не менш витончених ударів і з гордістю показав кокос присутнім погоничам корів, у кожного з яких в руках була довга, як ходуля, палка-лесіба. Такі мені доводилося бачити тільки тут, у Басутоленді. Один з пастухів — темно-кавового кольору хлопчисько років 15-ти — примудрявся стояти на одній нозі, спираючись на

неї іншою, піднятою і зігнутою в коліні.

«Ось це корови, так корови, — задоволено подумав я, розглядаючи стадо, що паслося неподалік. — І роги при них, і вим'я. Не те що ці гондураські — одна назва «корова», а коровою навіть не пахне, типова свиня. Ось такий парадокс: здавалося б — Бечуаналенд, але корови — абсолютно справжні, наші».

— Молодець! — кивнули пастухи, і кожен шанобливо підняв угору великого шоколадного пальця. Я скромно вклонився, потім подивився в бік морського берега. Човен з десятком маврикійських рибалок виходив у відкрите море. Спека стояла нестерпна, навіть вітер не допомагав, хоча і розгойдував пальми — королівські, кокосові й екзотичні «павині хвости». Ну, що ж, не біда, зате прекрасна дама, безсумнівно, була задоволена моєю вправністю. Я заглянув в отвір: у кокосі було повно соку.

— Чи немає у вас соломинки? — несміливо запитав я у двох темношкірих хлопців, що сиділи на самісінькому пеклі, сплітаючи великі караїбські корзини. Хлопці зареготіли:

— З чого, по-твоєму, ми робимо ці кошики? Це ж тобі, шановний, не солома якась, а мібі найвищого гатунку. Ти що, ніколи на Домініці не бачив ліан? Пити кокосовий сік через корінь ліани — це верх екзотики!

— Верх екзотики! — повторив за ними папуга з рожево-зеленою шиєю.

Я сів у тінь під королівською пальмою на білий пісок і засумував.

— Не потрібна вам жодна соломинка, — сказала твердо моя королева. — Всі ці нововведення — ознака не кращого смаку, а іноді й падіння моралі. Зручність, часто-густо позірна, витісняє красу, причому реальну. Пийте просто з кокоса.

Я вдячно кивнув, дивлячись на воду — іноді синьо-салатну, іноді буро-зелену, іноді темно-сіру, на зграю пеліканів, на вітрильники між контурами островів.

— За ці роки багато чого змінилося, — вимовила вона, тепер не усміхаючись, і перлинні сережки — не ті, а інші, з платиновими висульками, — сумно хитнулися на мочках її вух. — Змінилося, але, на жаль, в основному — не в кращий бік. Бідна бабуся... Якби вона бачила!

Я пив сік з отвору в кокосі, дивився на чавунні або бронзові гармати антигуанського форту Джеймс, спрямовані на морський берег, і сумував за минулим разом з нею, але подумки заперечив:

«Прабабуся. Або навіть прапрабабуся». Точно не пам'ятаю, тому вирішив промовчати. Вона поправила білий накладний комір і теж мовчала. Під пальмою було прохолодно, до того ж кокосовий

сік знімав ностальгію. Місцевим хлопчикам набридло пірнати за камінчиками, які вони потім видавали за бірюзу та корали, і вони грали між пальмами в прекрасну гру, винайдену в ті роки, коли її прабабуся була молода. Чи все ж таки прапрабабуся? Закриваючи очі, я побачив зграю пеліканів, що безшумно пролітали над самою поверхнею моря. Світало. Ранок не змусив чекати на себе.

— Ми з вами непогано провели ніч, — сказала моя королева, знову повернулася до мене в профіль і подивилася вдалину. Милуючись прекрасним обличчям, я задоволено подумав, що вона абсолютно не міняється і не зміниться ніколи: на всіх зображеннях в моєму головному альбомі вона молода і прекрасна. А тих її портретів, де вона постаріла, я не тримаю.

Упевнений, що вона вчинила б з моїми точно так — якщо б марки збирала вона, а британським монархом був я.

Феодосія

Значить, любить.

Дуже боляче, але нічого, почекаю, потерплю. Його теж можна зрозуміти, йому в житті несолодко. Він скоро втомиться і заспокоїться.

Я закрила очі, але тут же відкрила знову —

хотіла бачити Феодосію на протилежній стіні. На цій картині вона не така, про яку я хотіла писати. У моїй книзі вона буде набагато загадковішою та набагато нещасливішою.

Тобто не так — я набагато щасливіша, от як правильно. Її Гліб помер, і що ж їй залишилося? Хіба що боярський титул — і все?

Феодосією мене ніхто не назве.

Вона, можливо, і не стерпіла б, хоча змогла ж вижити в проклятій землянці, і волосяницю проносити стільки — майже шістнадцять років. Але головне — я витерплю, я щаслива, самотньою ніколи не буду. Їй Бог дав якихось одинадцять років, а мені — вже цілих п'ятнадцять.

Сильно боліла голова, все тіло. Він уже скоро заспокоїться, потрібно трохи потерпіти, я можу зрозуміти його, що у нього ще є?

А в мене завжди буде те, що я люблю і про що все одно ніколи не забуду: галерея Айвазовського, головна розмова з Аввакумом, поїзд уздовж моря, волосяниця Феодосії, набережна.

І головне — не буде найгіршого з нещасть — не буде самотності. Як можна було б їм усім пояснити мою самотність? Усе, що завгодно можна пояснити, тільки не це. Потерплю, потім придумаю що-небудь, як зазвичай.

Значить, любить. Уже п'ятнадцять років. Самотності ніколи не буде. Феодосія збігла —

втекла до моря стадом овець — до чого ж вірно!
Втекла від усіх турбот і, гадаю, від головної — від самотності. Так, це були вівці, кому ще знати, якщо не мені?

Нещодавно я зрозуміла, чому Феодосія вдягнула свою волосяницю: тільки так і можна було вбити, перемогти непереможну самотність. У неї було якихось одинадцять років... А в мене — цілих п'ятнадцять... У нас — цілих п'ятнадцять. Ні, майже шістнадцять, як я примудрилася помилитися, треба ж... Майже шістнадцять, і буде ще багато, потрібно тільки витерпіти, хоча завжди дуже боляче.

Але ганьба була б іще гіршою, ще болючішою.

Самотність не просто нещастя, вона — ганьба.

Якщо одинока — значить, нікому не потрібна?
Виходить, не потрібна.

Соромно...

Все ж таки приберу цю картину, на ній Феодосія не схожа на себе. Вона була розумниця, і очі в неї були не божевільні, а просто добрі, я так і напишу, от тільки почну мою книгу, коли вдасться почати.

Моя книга буде, як у Аввакума, — в товстій чорній обкладинці, з шорсткими сторінками.

Ні, звичайно ж, на цій картині Феодосія на себе зовсім не схожа: погляд повз всіх і мимо